

Vélemény, vita

QUO VADIS, INTÉZETHÁLÓZAT?

Venetianer Pál

az MTA rendes tagja
MTA Szegedi Biológiai Központ
venetianer@brc.hu

Valamint káros, sőt némi esetekben valódi átok, ha társasági és emberi viszonyainkban összekeverednek a szerepek, szintűgy burjánozhatnak csak rossz, sőt veszély oly intézetekből, melyek irányaikból esnek s céljaikat veszítik.

Széchenyi István:
A Magyar Akadémia körül

Nyolc évvel ezelőtt ugyanezzel a címmel írtam cikket, ugyanebbe a folyóiratba. Az Akadémia mostani közgyűlésén Pálinkás Gábor hozzászólásában idézte e cikk néhány mondatát: „Az Akadémia intézethálózata jelenleg a tudománypolitika légüres terében lebeg. Sem felszámolni, sem fejleszteni nem akarja senki, de ha koncepcióváltás nem történik, akkor lassú és békés elhalásra van ítélve.” Újraolvasva most ezt a cikket, először is meg kell állapítanom – egyetértve Pálinkás Gáborral –, hogy sajnos változatlanul vállalható és aktuális teljes egészében ma is. Másodszor: örömmel konstatálhatom, hogy a közgyűlés által jóváhagyott reformjavaslatok közül néhány abba az irányba tett elmozdulásnak tekinthető, amelyet akkoriban java-

soltam. Harmadik következtetésem – és ezért ragadtam most újra tollat – már egyáltalán nem ilyen öröndetes. Abban a cikkben ugyanis azt írtam, hogy érvelésem az egyetemektől és a gazdasági szférától független kutatóintézetekre vonatkozik, és egyáltalán nem foglalkozik azzal, hogy vajon ez az intézethálózat jó helyen van-e az Akadémián. Most erre a kérdésre szeretném keresni a választ.

Mindenki tudja, hogy a rendszerváltás után az Akadémia és intézethálózata súlyos támadásoknak volt kitéve. Elsősorban Kosáry Domokos érdeme, hogy megvédte mindkét intézményt, illetve együvé tartozásukat, és ezt mai szemmel is győzelemként kell értékelnünk. Jómagam akkoriban számos publicisztikában, illetve zártkörű és nyilvános vitákban az akkori Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsa elnökeként minden tőlem telhetőt megtettem ugyanezért az ügyért, és nincs okom megbánni akkori tevékenységemet.

Mindezt csak azért írom le, hogy világosabbá tegyem, milyen okok indítottak akkori nézeteim megváltoztatására. Az akadémiai közgyűlés vitája és a végeredményként megszületett határozat ugyanis megerősítette

bennem az évek óta növekvő kételyt, amely mostanra bizonyossággá erősödött: *a jelenlegi keretek változatlanlansága mellett* nincs jövője az intézethálózatnak az Akadémia égisze alatt.

E nézetem alátámasztására megkísérlem áttekinteni azokat az érveket, amelyek annak idején az akadémiai irányítás mellett szóltak, és elemezni, hogy mennyiben helytállóak ezek ma, illetve mennyiben látom alkalmatlannak az Akadémiát mai állapotában a hálózat irányítására.

1. Az Akadémia mint nagy tekintélyű autonóm köztestület hatékony védelmet nyújt a politika önkénye ellen, biztosítékot ad a kormányváltozásokkal együtt járó kapkodó irányváltoztatásokkal szemben.

2. Az Akadémia irányító apparátusa bürokráciamentesebb, tudománybarátabb ügyintézkést nyújt, mint a szóba jöhető alternatív megoldások.

3. Az akadémiai intézetekben jelenleg folyó magas szintű alap kutatásokat veszélyeztetné más irányítás, ezek óhatatlanul visszaszorulnának az oktatás és/vagy az alkalmazott kutatás rovására.

Ez a három érv tekinthető objektív, a magyar tudományosság egészének érdekeit alapul vevő indoknak az esetleges átalakulás ellen. Természetesen voltak és vannak kevésbé nemes és feltétlenül védhető, de azért fontos szerepet játszó szubjektív érvek is: ilyen az általános félelem mindenféle változástól és reformtól, a meglévő pozíciók védelme az intézeti vezetők és kutatók részéről, illetve az Akadémia mindenkori vezetésének félelme, hogy az intézethálózati háttér nélkül jelentősen gyengül hatalmi, érdekérvényesítési hatásköre, befolyása. Ez utóbbiakkal most nem foglalkozom.

Kétségkívül szép és vonzó utópia a politikától független Akadémia, de lássuk be, hogy

a valósághoz vajmi kevés köze van. Hiába igyekeznek – többnyire őszintén – az Akadémia vezetői egyenlő távolságot tartani minden politikai erőtől, ez ritkán sikerül. Valljuk be, hogy Kosáry Domokos jó személyes kapcsolata Antall Józsefhez, vagy Glatz Ferencé Horn Gyulához sokat javított az Akadémia pozícióján, és az is, amikor Mádl Ferenc vagy Pálincás József személyében akadémikus volt az oktatásügyi miniszter. De – függetlenül a mindenkori vezetés intencióitól – két tény teszi illuzórikussá a politikamentességet. Egyrészt az Akadémia sok tízmilliárdot kap az állami költségvetéstől, tehát mindenkor szükség van lobbizásra, sírásra, presztízsével való zsarolásra, azaz politikai harcra ezért a támogatásért. Amikor Jacques Monod-t ki-nevezték a párizsi Pasteur Intézet igazgatójává, első nyilatkozatában kifejtette, hogy annak valódi függetlensége csak akkor biztosítható, ha gazdaságilag önállóvá válik, és nem igényel állami támogatást. Hamarosan be kellett látnia, hogy ez lehetetlen, bele kellett törődnie az államtól, tehát a politikától való függőségbe.

Másrészt a mai polarizált közéletben egyszerűen lehetetlen a politikai semlegesség, naponta vagyunk tanúi annak, hogy az elnök vagy a főtitkár minden gesztusát vagy vélt gesztusát (például, hogy ki mellett ül egy nyilvános rendezvényen) árgus szemekkel figyeli és interpretálja a sajtó, és e gesztusok dühödt felháborodást váltanak ki az (olykor csak vélt) ellenoldalon.

Az az érv, hogy az Akadémia apparátusa kevésbé bürokratikus és tudománybarátabban működik, mint az alternatívaként szóba jöhető minisztériumoké, kétségtelenül igaz volt a rendszerváltás idején. Mára ez a kérdés elveszítette jelentőségét. Ma ugyanis nem kell központi engedélyezés utazásokhoz, rendez-

vények szervezéséhez, nem kellene devizahatósági engedélyek stb. Természetesen bürokratikus akadályok ma is vannak, de ezeket a mindenkire érvényes állami szabályozók, illetve az egyes pályázati szervezetek jelentik, tehát a főhatóság szerepe másodlagossá válik. Van persze néhány funkció, amelyet egy jó főhatóság átvállalhatna, például technológia-transzfer iroda, uniós lobbista stb., de ilyen feladatokat jelenleg az Akadémia apparátusa sem képes ellátni.

A harmadik érv: az alapkutatásért való aggodalom, kétségkívül a legsúlyosabb a három közül, ez részben ma is érvényes. Miért csak részben? Azért, mert a költségvetési támogatásból ma egyetlen intézet sem tud semmilyen kutatást végezni, a kutatás anyagi forrása kizárólag a pályázatok útján elnyert pénz (lehet, hogy ez a mondat és a következők a társadalomtudományokra nem vonatkoznak, de a természettudományokban biztosan ez a helyzet). Az elvileg rendelkezésre álló pályázati forrásoknak csak kisebb részét jelentik az alapkutatást egyedül támogató OTKA-pályázatok, a túlnyomó többség alkalmazott kutatást finanszíroz. Vagyis: a jelenlegi helyzetben is az az igen szomorú igazság (copyright by Rejtő Jenő), hogy a kutatók többsége vagy amúgy is alkalmazott kutatást végez (ez a legjobb eset), vagy bizonyos fokú szélhámosság és hazugság segítségével alkalmazottként adja el alapkutatásait; vagy pályázati pénz híján, mindennemű hasznos tevékenység nélkül veszi fel a fizetését. Lehetséges, hogy ennél tisztább helyzetet teremthetne, ha egy minisztérium (vagy más kutatási főhatóság) égisze alatt működne az intézet, amikor is természetesen az alapító okiratban vagy más módon biztosítani kellene, hogy a kapacitások mekkora hányadát lehet, sőt kell alapkutatásra fordítani.

Eddig az intézethálózat akadémiai iránítása melletti korábbi érvek érvényességéről volt szó, lássuk most már, mi szól határozottan e helyzet ellen. Az Akadémia reformbizottsága meglehetősen pontosan foglalta össze, hogy miért van szükség reformra. A világ megváltozott, és folyamatos gyors változásban van. Az intézethálózat struktúrája nagyjában-egészében a fél évszázad előtti világhelyzetet, illetve annak a kelet-európai politikai viszonyok, illetve az akkori magyar tudományos élet egyes nagy befolyású személyiségeinek érdekei által torzított képét tükrözi. Közben a világban lényegesen megváltozott az egyes tudományágak és tudományterületek relatív súlya, ezt a változást valamennyire követte az európai és amerikai intézményrendszer, de sokkal inkább a feltörekvő és egyre fontosabbá váló kínai, indiai és ázsiai kistigris-országok intézményrendszere. Közben a magyar intézethálózat zavartalanul alussza csipkerózsika-álmát. A világ valamennyi fejlett országában rendszeres minőségi felülvizsgálatnak vannak kitéve az intézetek és kutatócsoportok. Ilyen vizsgálatok nálunk is folynak, csak éppen következményük nincsen. (Ez a sommás megállapítás kétségkívül túlzó és igazságtalan. A kutatócsoportok pályázati rendszere lényeges lépés ebbe a kívánatos irányba, és a néhány évvel ezelőtti ún. konszolidáció is némileg figyelembe vette a teljesítményeket). A kívánatos és korszerű intézményirányításnak mindenképpen követelménye a teljesítmények rendszeres felülvizsgálata, ennek következtében az erőforrások időnkénti, szükség szerinti átcsoportosítása, intézetek megszüntetésének, illetve újak alapításának lehetősége. Ezek a lehetőségek az Akadémián jelenleg elvileg az AKT, a kuratóriumok, illetve a közgyűlés kezében vannak – és mindhárom testület tel-

jesen alkalmatlan a feladat ellátására. Ennek tudatában a reformbizottság megpróbálkozott a helyzet megváltoztatásával, a döntéshozatal operatívabbá és centralizáltabbá tételével, ez a bátortalan kísérlet azonban – a szkeptikusok, így e sorok írója, várakozásának megfelelően – totális hajótörést szenvedett a közgyűlésen.

Hogy miért alkalmatlanok? A közgyűlést még összehívni is nehéz úgy, hogy határozatképes legyen. Ha ez mégis sikerül, teljesen nyilvánvaló, hogy egy félezres létszámú testület képtelen operatív döntéseket hozni. (Itt azt is érdemes megjegyezni, hogy a határozatképesség rendszerint fikció. Az ehhez szükséges létszámot ugyanis mindig úgy állapítják meg, hogy az ülés kezdetén a jelenléti ívet aláírók számát veszik alapul. A tényleges határozathozatalnál, szavazásnál ennél mindig lényegesen kevesebben vannak jelen.) Különösen úgy nem, hogy e hatalmas létszám háromnegyede nem érintett az intézethálózat ügyeiben, jó esetben könnyen, rosszabb esetben több-kevesebb ellenszenvel viszonyul ahhoz.

Az AKT már megszületésekor is rossz kompromisszumok eredménye volt. Természetesen ennek a létszáma (harminc fő) is túl magas ahhoz, hogy hatékonyan működjön, ez szervezetszociológiai közhely. Az is abszurdum, hogy létrejötték az intézethálózat lázadó ifjútörökjei elérték azt az áldemokratikus eredményt, hogy igazgatók nem lehetnek az AKT tagjai, viszont a később létrejött –lényegesen nagyobb hatalmú– kuratóriumokban gyakorlatilag csak igazgatók ülnek. Az AKT tagjaként eltöltött éveim tapasztalata szerint e testület kétféle döntést szokott hozni. Ha a főtitkár – az AKT elnöke – olyan előterjesztést hoz az ülésre, amely megfelel a sokéves rutinnak és konvencionálnak, akkor

gumibélyegzőszerűen megszavazzák. Ha bármilyen eredeti ötlettel, lényeges változást hozó javaslattal él, akkor ezt elvetik. Más szavakkal: az AKT egyaránt hatékony védelmet nyújt egy rosszindulatú, akarnok főtitkár esetleges önkénye és egy kiváló, nagystílű vezető kreatív jobbat akarása ellen. Tapasztalatom szerint az első eset csak elvi lehetőség, a másodikra számos példát tudnék mondani.

Ebben a cikkben eddig erősen elmarasztaló kritikát fogalmaztam meg az akadémiai intézethálózat jelenlegi helyzetével, illetve a közgyűlés által lényegében változatlanul hagyott irányítási rendszerével szemben. Az olvasó nyilván azt várja, hogy ezután következnek a konstruktív, jövőbe mutató megoldási javaslatok. Sajnos ezzel nem tudok szolgálni. Másodsorban azért, mert nem lévén sem az akadémiai, sem az országos tudománypolitikai irányítás vezetői, döntéshozatali pozíciói közelében, nyilván nagyon sok fontos és releváns tény nem ismerem. Elsősorban pedig azért, mert – ugyanezen okból – azokat a rejtett erővonalakat, informális vonzásokat, választásokat, szándékokat, folyosói pletykákat, háttéralkukat stb. sem ismerem, amelyek – nemcsak nálunk, a világon mindenütt – a lényeges szervezeti, politikai döntéseket meghatározzák. Néhány – részben negatív természetű – tanulságot, javaslatot azonban megkockáztatnék.

1. Az első tanulság kiinduló tézisémet megismétlése: mivel az Akadémia reformközgyűlése lényegében megakadályozta az intézethálózat irányítására vonatkozó reformjavaslatok elfogadását, amennyiben a politika jóváhagyja ezt a helyzetet, az intézethálózat viszszavonhatatlanul fog a teljes ellehetetlenülés felé sodródni. Ezen még változtathat az Akadémia vezetése, amennyiben a politikai döntéshozókkal megegyezésre jut a törvény kívá-

atos módosításában, nagyjából abban a szellemben, amit a reformbizottság javaslatai, vagy még inkább annak az AKVT által pontosított javaslatai képviselnek. Azaz: az irányítást a közgyűlés és az AKT helyett egy szűkebb körű, operatívabb, Akadémián kívüli tényezőket is tartalmazó testületre bízva. Ebben a – nagyon kívánatos – esetben van remény az intézethálózat revitalizálására az Akadémián belül is.

2. Szélényi Iván vetette fel azt a lehetőséget, hogy az intézethálózat átalakulhatna a nemzetközi felsőoktatási piacon működő, fizetős elitegyetemmé. Ez az intézethálózatban dolgozó kutatók túlnyomó többsége számára kétségtelenül nagyon vonzó alternatíva volna, amelyhez a szellemi potenciál rendelkezésre állna. Megvalósítását mégis utópiának tartom. Először is, mivel teljesen hiányzik hozzá a hallgatók befogadására szolgáló infrastruktúra, így olyan jelentős beruházásokat igényelne ennek létrehozása, aminek előteremtése szinte lehetetlennek látszik. Valamivel könnyebb volna e probléma kezelése, ha csak a New York-i Rockefeller Egyetemhez hasonló *graduate school*-lá alakulna a hálózat (vagy annak egy része), ezt viszont nem teszi lehetővé a felsőoktatási törvény. A fő ok azonban nem ez, hanem az, hogy egy ilyen terv megvalósulását minden rendelkezésre álló eszközzel akadályozná az egyetemek (saját érdekeik szerint teljesen indokoltan), és lévén kis hazánk a „betartás demokráciája”, ez a törekvésük minden bizonnyal sikerrel járna.

3. Amennyiben változás történne az intézethálózat státusában, nem kellene feltétlenül ragaszkodni az együvé tartozáshoz, az egész hálózat együttes kezeléséhez. A hálózat földrajzi elhelyezkedése, mérete, a kutatási terület jellege, a nemzetközi kutatási piachoz való viszonya, saját jövedelemszerzési potenciálja

stb. annyira heterogén, hogy valamennyi intézet azonos kezelése több problémát okoz, mint amennyi előnnyel jár.

4. A rendszerváltás idején a legerősebb külső törekvés arra irányult, hogy az intézethálózat teljes egészében olvadjon be a felsőoktatás meglévő intézményeibe. Ezt ma – valószínűleg – senki sem akarja, maguk az egyetemek sem. Több – elsősorban kisebb – intézet esetében azonban ez reális lehetőség. Ahol ez felmerülhet, azt kell feltétlenül megvizsgálni, hogy az illető egyetem részéről megvan-e a fogadókészség, és hogy csatlakozás esetén megőrizhető-e az intézetben folyó értékes és színvonalas kutatás fennmaradása.

5. Ugyancsak felvetődött és olykor ma is elhangzik – elsősorban az állam pénzügyi-gazdasági vezetői részéről – az a javaslat, hogy az intézetek működését, teljesen leválasztva őket a költségvetésről, a szabadpiacra kellene bízni. Ez egészen biztosan katasztrofális következményekkel járna. A meglévő intézetek egy töredéke ugyan valóban képes lenne megélni közvetlen költségvetési támogatás nélkül is, de még ezeknél is veszteséget jelentene egyes színvonalas és fontos alapkutatások megszűnése. Az intézetek többsége azonban biztosan képtelen lenne alkalmazkodni, és ez súlyos értékvesztést, pusztulást jelentene.

6. Az a gondolat, hogy az intézethálózatnak akár egésze, akár egy bizonyos része egy minisztérium égisze alá kerüljön, nem feltétlenül az ördögtől való. Ebben az esetben azonban semmiképpen sem lehet egy főosztályvezetőre vagy helyettes államtitkára bízni az irányítás, a lényeges kérdésekben való döntés jogát. Ehhez mindenképpen szükséges egy vagy több olyan tudományos tanács (vagy szenátus – a név közömbös), amelyben döntő szavuk van mind az intézetektől, mind a minisztériumtól független tudósoknak, gaz-

dasági szakembereknek, közéleti személyiségeknek.

7. Végül az is elképzelhető volna, hogy akár négy különböző útra is terelhetők a jelenlegi intézetek: egyetemhez csatlakozás (kisebb, elsősorban humán profilú intézetek), minisztériumi irányítás (nagy természettudományi intézetek), teljes önállóság (jelenleg is döntően alkalmazott profilú intézetek), az Akadémiánál maradás (olyan speciális területek művelői, amelyek egyik előbbi kategóriába sem sorolhatók, például a tihanyi Limnológia).

Befejezésül: természetesen tudom, hogy az e cikkben megfogalmazott gondolatok egyike sem eredeti, saját lelemény. Mindezek lépten-nyomon elhangzanak bizalmas beszél-

getésekben Akadémián belüli és kívüli berkekben egyaránt. Újdonságként legfeljebb az hathat, hogy ezt valaki le is írja. Nyilván én sem tettem volna meg aktív intézetvezetőként vagy akadémiai tisztségviselőként. Elsősorban azért nem, mert a hazai közéletben – nemcsak a nagypolitikában – minden leírt vagy nyilvánosan elhangzott szóval a megszólaló kinyilvánítja két szemben álló szekértábor közül valamelyikhez való tartozását. Ebben az esetben, vagy az Akadémiát támadó, vagy az azt védő szekértáborhoz. Ezt a szekértábor-mentalitást szerettem volna meghaladni a leírtakkal.

Kulcsszavak: *intézethálózat, alapkutató, AKT, közgyűlés, reformbizottság*

ÉPÍTŐMÉRNÖKI SZAKMAI HÉT 2007

2007. október 8-II.

A Magyar Mérnökhallgatók Egyesülete 2000 óta rendezi meg a Műegyetemen az Építőmérnöki Szakmai Hetet, melynek célja a hallgatók, oktatók és munkaadók közötti szakmai együttműködés erősítése, illetve a közvetlen kapcsolat kialakítása. A rendezvényeken a hallgatók kiegészíthetik szaktudásukat, valamint felkészülhetnek a munkaerőpiac kihívásaira, miközben a cégek átfogó képet nyújthatnak tevékenységükről, termékeikről, az általuk használt technológiákról, miközben megismerhetik a diploma előtt álló hallgatókat. A programok közt szerepel karrierépítés, szakmai kirándulás, Nemzetközi Hídépítő Verseny és egyetemépítés.

További információk: <http://sz7.iaeste.hu>